

Қ.Т. Нұралина¹ , Р.А. Байжолова¹ , Ж.А. Абылкасимова^{2*}

¹Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Қазақстан, Нұр-Сұлтан қ.

²Шәкәрім атындағы университет, Қазақстан, Семей қ.

*e-mail: zhibekmm@mail.ru

ШЫҒЫС ҚАЗАҚСТАН ОБЛЫСЫНЫҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ДАМУЫН ТАЛДАУ

Мемлекеттің негізгі міндеттерінің бірі – тұтас елдің біркелкі дамуын қамтамасыз ету. Бұған аймақтардың әлеуметтік-экономикалық дамуын теңестіру арқылы қол жеткізуге болады. Аймақтың экономикалық дамуын талдаудың мақсаты – аймақтың экономикалық даму стратегиясының нұсқаларын әрі қарай негіздеу үшін аймақтың өзін-өзі дамытудың қолданыста бар сәйкессіздіктері мен пайдаланылмайтын экономикалық әлеуетін анықтау. Қазақстан аймақтарын интегралдық бағалаудың, Шығыс Қазақстан облысының экономикалық дамуын талдаудың басты мақсаты – Қазақстанның әрбір өңірінің одан әрі орнықты экономикалық дамуының деңгейі мен әлеуетті мүмкіндіктерін айқындау үшін қажеттілікті негіздеу және оны нығайту жолдарын іздеу болып табылады. Экономикалық талдауда статистикалық көрсеткіштер жүйесін пайдалану, диаграммалар мен трендтерді құру әдістері қолданылды. Қазақстан өңірлерінің экономикалық әлеуетін және оның бәсекеге қабілеттілігін интегралдық бағалау мемлекеттік статистиканың қорытынды деректеріне және экономикалық индикаторларға негізделді, өйткені олар өңірлер бөлінісінде әртүрлі экономикалық аспектілердің кең спектрін қамтиды. Талдау бір жағынан, аймақтың шаруашылық дамуындағы кешенділікті күшейту мүмкіндіктерін анықтауға, екінші жағынан, еңбек, материалдық, табиғи және қаржы ресурстарын ұтымды пайдалануды негізге ала отырып, оның нарықтық экономика жағдайында табысты жұмыс істеу жағдайларын бағалауға бағытталған.

Түйін сөздер: аймақ экономикасы, экономикалық даму, статистикалық көрсеткіштер, экономикалық мәселелер, жалпы өңірлік өнім, өнеркәсіп.

K.T. Nuralina¹, R.A. Baizholova¹, J. A. Abylkasimova^{2*}

¹L.N. Gumilyov Eurasian National University, Kazakhstan, Nur-Sultan

²Shakarim University, Kazakhstan, Semey

*e-mail: zhibekmm@mail.ru

Analysis of the economic development of the East Kazakhstan region

One of the main tasks of the state is to ensure the uniform development of the country as a whole. This can be achieved by equalizing the socio-economic development of the regions. The purpose of the analysis of the economic development of the region is to identify the existing imbalances and unused economic potential of self-development of the region for further substantiation of options for the strategy of economic development of the region. The main purpose of the integrated assessment of the regions of Kazakhstan, the analysis of the economic development of the East Kazakhstan region is to substantiate the need and find ways to strengthen it to determine the level and potential for further sustainable economic development of each region of Kazakhstan. The use of a system of statistical indicators in economic analysis; methods of charting and trends. The integrated assessment of the economic potential of the regions of Kazakhstan and its competitiveness was based on the final data of state statistics and economic indicators, as they cover a wide range of different economic aspects in the context of regions. The analysis is aimed, on the one hand, at identifying opportunities for increasing complexity in the economic development of the region, on the other hand, at assessing the conditions for its successful functioning in a market economy, based on the rational use of labor, material, natural and financial resources.

Key words: regional economy, economic development, statistical indicators, economic problems, gross regional product, industry.

К.Т. Нұралина¹, Р.А. Байжолова¹, Ж.А. Абылкасимова^{2*}

¹Евразийский национальный университет им. Л. Н. Гумилева, Казахстан, г. Нур-Султан

²Университет имени Шакарима, Казахстан, г. Семей

*e-mail: zhibekmm@mail.ru

Анализ экономического развития Восточно-Казахстанской области

Одной из главных задач государства является обеспечение равномерного развития всей страны. Этого можно добиться путем выравнивания социально-экономического развития регионов. Целью анализа экономического развития региона является выявление существующих несоответствий и неиспользованного экономического потенциала саморазвития региона с целью дальнейшего обоснования вариантов стратегии экономического развития региона. Основной целью интегральной оценки регионов Казахстана, анализа экономического развития Восточно-Казахстанской области является поиск путей обоснования потребности и ее усиления с целью определения уровня и потенциальных возможностей дальнейшего устойчивого экономического развития региона. каждой области Казахстана. В экономическом анализе использовались методы использования системы статистических показателей, построения графиков и трендов. Комплексная оценка экономического потенциала регионов Казахстана и его конкурентоспособности проводилась на основе итоговых данных государственной статистики и экономических показателей, так как они охватывают широкий спектр различных экономических аспектов в делении регионов. С одной стороны, анализ направлен на определение возможностей повышения комплексности хозяйственного освоения региона, с другой стороны, на основе рационального использования трудовых, материальных, природных и финансовых ресурсов он направлен на оценку условия его успешного функционирования в условиях рыночной экономики.

Ключевые слова: региональная экономика, экономическое развитие, статистические показатели, экономические проблемы, валовой региональный продукт, промышленность.

Кіріспе

Елдің ұлттық экономикасының тұрақты дамуы бірыңғай экономикалық кеңістікті сақтай отырып және олардың тыныс-тіршіліктің барлық салаларында өзара тығыз іс-қимыл жасай отырып, оның аумақтық субъектілерінің (аймақтарының) экономикасын дамытумен қамтамасыз етіледі.

Әлемнің барлық елдерінде – аймақтар географиялық жағдайының, табиғи-климаттық жағдайларының, демографиялық ахуалдың, даму тарихының және басқа да факторлардың айырмашылығына байланысты экономикалық дамудың әртүрлі деңгейіне ие. Бұл көптеген маңызды әлеуметтік-экономикалық мәселелерді тудырады. Сондықтан әрбір мемлекет артта қалған аймақтарда өмір сүру деңгейін жақсартуға, яғни жағдайларды теңестіруге және олардың даму деңгейін арттыруға бағытталған аймақтық саясат жүргізуге ұмтылады.

Аймақтық әлеуметтік-экономикалық жүйе мемлекет экономикасының құрылымдық элементтері, сонымен қатар, ол бүкіл елдің экономикалық нәтижелеріне қосатын елеулі үлесін құрайтын ерекшеліктерге ие.

Аймақтық дамудың негізгі мақсаттары мен міндеттері:

1. Елдің барлық аймақтарында адамдардың әл-ауқатын арттыру үшін өндіріс көлемінің тұрақты дамуы мен өсуін қамтамасыз ету.

2. Елдің барлық бөліктеріндегі әлеуметтік-экономикалық даму деңгейлерін теңестіру, тұрғындардың өмір сүру және қоныстану деңгейіндегі күрт сәйкессіздіктерді жою, оларға әлеуметтік игіліктер мен кепілдіктер беру.

3. Ел экономикасының жалпы тиімділігіне қол жеткізуге бағытталған өңірлер арасындағы аумақтық еңбек бөлінісін жетілдіру.

Көптеген ғалымдардың пікірінше, аумақтық даму стратегиясы табиғи-географиялық, әлеуметтік-тарихи, өндірістік-технологиялық және басқа факторларға байланысты әр аймақтағы салыстырмалы артықшылықтарды барынша пайдалануға бағытталуы керек.

Экономиканың аймақтық аспектілерін зерттеу республикамыздың дамуының заманауи сатысында аса өзекті. Өндірістік күштердің әркелкі орналасуы, жеке аймақтардағы экологиялық және әлеуметтік мәселелер, мемлекеттің батыс аймағында шоғырланған минералды шикізатты өндіруінің басым дамуы есебінен ел экономикасының өсуі және Қазақстан аймақтарының әлеуметтік-экономикалық даму әркелкілігімен байланысты өзге мәселелері өз шешімін табуы талап етеді.

Әлеуметтік жанжалдардың шиеленісуі, ресурстармен қамтамасыз ету, экономикалық даму деңгейі, халықтың өмір сүру сапасы, экологиялық жағдайы және инфрақұрылымның дамуындағы кеңістік айырмашылықтар барлық мемлекеттерге тән.

Оңтайлы аймақтық параметрлерлі мемлекеттерге қарағанда, Қазақстан кең аумағымен, халық тығыздығының төмендігімен, тым бытыраңқы өндірістік әлеуетпен және ішкі нарықтың аз сыйымдылығымен сипатталады. Осыған орай, Қазақстан экономикасының дамуында аймақтық немесе аймақтық аспектілерін зерттеуінің маңызы зор.

Аймақтық даму мәселелері, әсіресе, аймақтардың экономикалық және әлеуметтік дамуындағы тепе-теңдігінің бұзылуымен нарықтық экономикаға өту кезеңінде күшейе түсті. Мемлекеттің жеке депрессиялық аймақтарында өндірістің құлдырауы, жұмыссыздықтың өсуі, гиперурбанизация, күрделі экологиялық мәселелер туындай бастады.

Әдебиеттерге шолу

Алғаш рет аймақтық зерттеулерді ежелгі грек философтарының еңбектерінде шетелдік экономикалық мектепте байқауға болады.

Экономикалық кеңістіктің мәселелері ежелгі философтардың (Аристотель, Платон), әлеуметтік утопияны құрушылардың (Т. Мор, Т. Компанелла) назарын аударды. XVII-XVIII ғасырларда Дж. Стюарт, А. Смит, Д. Рикардо жаңа құрылған экономикалық теориялардың құрылымына кірді.

Әр түрлі елдерде аймақтық саясатты қалыптастыру кезінде экономикалық теорияның әртүрлі бағыттарына басымдық берілді. Ең мықты ғылыми мектептер Германия, Франция, Швеция, Ұлыбритания және АҚШ-та дамыды. Германияда орналасу, аймақтық өсу және аймақтық дамуды реттеу мәселелерін зерттеуге дәстүрлі түрде көп көңіл бөлінді (Й.Г. фон Тюнен, В. Лаунхардт, А. Вебер, В. Кристаллер, А. Леш және т.б.). Швед аймақ танушыларының арасында аймақтық дамуда аймақтық дамуды орналастыру және реттеу теориялары да үлкен рөл атқарды (Myrdal, 1971; Hegerstrand, 1966). Америкалық мектепте аймақтық өсу мен аймақтық даму теориясының дамуына (Friedman, 1973; Hoover, 1963) және т.б. айтарлықтай үлес қосты. Француз аймақтанушылары урбанизацияға, «өсу полостеріне», «даму осьтеріне» байланысты теориялардың дамуына үлкен

үлес қосты (Perrou, 2007; Budville, 1966; Potier, 1963).

Аумақтардың біркелкі емес даму теориясын АҚШ ғалымы (Krugman, 1991) зерттеді. Аймақтардың бәсекеге қабілеттілігін қарастырды.

Өз кезегінде, мемлекеттік реттеуді кеңейту – Дж.М. Кейнс, дирижизм Ф. Перру, Т. Рузвельттің «Жаңа курсы» және т.б. – аймақтық реттеудің дамуына және нәтижесінде аймақтық экономикалық ойдың дамуына әкелді.

Аймақтық экономиканың дамуына маңызды үлесін қазақстандық зерттеушілер де қосты, жекелеп айтсақ А.А. Сатыбалдин, Н.К. Нурланова, Н.Ж. Бримбетова, Г.С. Смагулова және басқаларының еңбектерінен көрініс тапқан (Сатыбалдин, 2017).

Әдістеме

Аймақтық экономикалық жүйенің жай-күйін талдау әлеуметтік-экономикалық мәселелерді диагностикалау және аймақтық даму тактикасы мен стратегиясын әзірлеу мақсатында жүргізіледі. Талдау мақсаттарының екі тобы бар: статистикалық, белгілі бір кезеңдегі АЭЖ жағдайы бағаланған кезде; динамикалық, аймақтық даму процесін және оның негізгі тенденцияларын уақыт аралықтары бойынша бөлінген кезде бағалау.

Қойылған мақсаттарды шешу үшін зерттеудің теориялық-әдіснамалық негіздерін анықтау және мәселені зерттеу мақсатында электронды әдеби көздер мен құжаттарды талдау; жіктеу және жүйелеу, рейтингтік және салыстырмалы зерттеу әдістері қолданылды. Зерттеу агенттіктерінің электрондық деректер базасындағы ғылыми жарияланымдар мен статистикалық мәліметтер негізінде жүзеге асырылды.

Аймақтық талдаудың негізі, әдетте, Қазстатпен оның аймақтардағы аймақтық бөлімшелері ұсынған статистикалық мәліметтер болып табылады. (Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі, Ұлттық статистика бюросы).

Бұл ретте статистикалық органдар шаруашылық жүргізуші субъектілерден, басқа да мемлекеттік органдардан, оның ішінде салық, кеден және көші-қон қызметтерінен, АХАЖ органдарынан, ҚР Орталық Банкінің аймақтық бөлімшелерінен, ПМ құрылымдарынан ақпаратты пайдаланады.

Экономикалық талдауда келесі бағалау әдістері қолданылады:

1) статистикалық көрсеткіштер жүйесін пайдалануға; диаграммалар мен трендтерді құруға негізделген. Соңғы жағдайда статистикалық өңдеуге арналған мәліметтер саны жеткілікті үлкен болуы керек;

2) бірнеше интегралды көрсеткіштер негізінде алынған ақпаратты жалпылауға мүмкіндік беретін интегралды әдіс. Бұл рейтингтік жүйелерді қалыптастыруға, салыстыруды жүзеге асыруға, аймақтық дамудың негізгі мәселелерін бөліп көрсетуге мүмкіндік береді.

Нәтижелер мен талқылау

Өңірдің экономикалық дамуын талдау келесі міндеттерді шешуге бағытталған:

- өңірдің табиғи-ресурстық әлеуетінің жағдайын бағалау;
- қоршаған орта жағдайының нашарлау себептерін анықтау;
- нарық жағдайында жұмыс істеу мүмкіндігі тұрғысынан өңірдің (өнеркәсіп, ауыл шаруашылығы, өндірістік инфрақұрылым) экономикалық дамуының қол жеткізілген деңгейін бағалау;
- өңірдің өңіраралық және сыртқы экономикалық байланыстарын талдау;
- өндірістің экспорттық резервтерін анықтау;
- аумақтың қаржылық жағдайын, бюджеттің кіріс бөлігінің қолда бар көздерін және өңірдің қаржы ресурстарын жұмсаудың қалыптасқан бағыттарын бағалау;
- әр түрлі меншік нысанындағы кәсіпорындарды шаруашылық және өңір халқының мүддесі үшін пайдалану мүмкіндіктерін бағалау.

Аймақтың өзін-өзі дамытудың жиынтық әлеуетін талдау кезінде аймақ тәуелсіз шаруашылық жүргізуші субъект ретінде қарастырылады. Бұл аймақтық экономикалық жүйенің өзін-өзі дамытудың экономикалық әлеуетінің барлық компоненттерін бағалауды қамтиды: геосаяси, табиғи ресурстар, өндірістік, қаржылық, әлеуметтік, сыртқы экономикалық және т.б.

Аумақтың экономикалық әлеуетін және оның бәсекеге қабілеттілігін бағалаудың неғұрлым маңызды көрсеткіштерінің бірі жалпы өңірлік өнім (ЖӨӨ) индикаторы болып табылады. Ол экономиканың даму деңгейін, оның құрылымының ерекшеліктерін, экономиканың жекелеген секторларының жұмыс істеу тиімділігін сипаттайды. ЖӨӨ ең жалпылама көрсеткіш ретінде, көп бағытты әлеуметтік-экономикалық тенденцияларды орташа мәнін

көрсетеді, аумақтық айырмашылықтардың нақты көрінісін береді және көбінесе құрылымдық өзгерістерді егжей-тегжейлі талдауды қажет етеді.

Аумақтың әлеуеті мен экономикалық бейінін бағалаудың шетелдік тәсілдерін талдау негізінде, сондай-ақ индекстік және коэффициенттік әдістерді пайдалана отырып, аумақтың экономикалық әлеуетке қосқан үлесін көрсететін индикаторлардың формальды және кешенді жүйесін бөліп көрсетуге болады (1-кесте).

Өңірлік экономикалық жүйелердің әлеуеті мен бәсекелестік артықшылықтарын интегралды бағалауды жүргізудің бірыңғай әдістемелік тәсілі жоқ. Сондықтан оларды есептеудің дұрыстығын және нәтиженің дұрыстығын қамтамасыз ететін осындай көрсеткіштердің бірыңғай жүйесін Қазақстан Республикасы стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі ұсынады (Сатыбалдин, 2017).

Интегралды бағалау үшін қолданылатын барлық көрсеткіштердің абсолютті емес, салыстырмалы өлшем бірліктер екеніне назар аудару керек (Отчет о развитии малого и среднего предпринимательства в Казахстане за 1 полугодие 2020 года в разрезе регионов).

Өңірдің экономикалық әлеуетін және оның бәсекелестік артықшылықтарын бағалаудың жалпылама интегралдық индексі (және КПП) мынадай формула бойынша есептелуі мүмкін:

$$I_{\text{өба}} = \sum K_{\text{ЖӨӨ}} + K_{\text{ӨӨК}} + K_{\text{НКИК}} + K_{\text{БСК}} + K_{\text{Э}} + 1/K_{\text{ХУ}} + 1/K_{\text{ЖД}} + K_{\text{ОЖ}} \quad (1)$$

Бұл әдіснамалық құралды қолдану арқылы өңірлерді бағалау нәтижелері көптеген кешенді мәселелерді шешуге мүмкіндік береді.

Қорытындылай келе, аумақтың экономикалық әлеуетін және оның бәсекелестік артықшылықтарын бағалаудың ұсынылған әдістемелік құралдары аймақтық ерекшеліктерді ескеретінін атап өтуге болады. Сонымен қатар, аумақтың әлеуетін бағалаудың алынған нәтижелерін тиімді пайдалану бәсекелестік артықшылық факторларының серпіні мен жүйелілігіне, сондай-ақ оларды өңірдің ресурстық мүмкіндіктерімен байланыстыруға байланысты практикалық мәселелердің үлкен кешенін шешуге мүмкіндік береді.

Қазақстан өңірлерінің, соның ішінде ШҚО экономикалық әлеуетін интегралдық бағалау.

Қазақстан өңірлерін интегралдық бағалау үшін көрсеткіштері төмендегі 2-кестеде 2020 жылға есептелген.

1-кесте – Аймақтың экономикалық әлеуетін бағалау индикаторлары

№	Индикатор және есептеу формуласы	Шартты белгілері
1	ЖІӨ коэффициенті $K(ЖӨӨ)$, $КЖӨӨ = ЖӨӨ / ЖІӨ$	ЖӨӨ – жалпы өңірлік өнім
2	Өңірдің өнеркәсіптік өндіріс көлемінің коэффициенті $K(ӨӨК)$, $КӨӨК = \frac{ӨӨКө}{ӨӨКе}$	ӨӨКө – өңірдің өнеркәсіптік өндіріс көлемі ӨӨКе – елдің өнеркәсіптік өндіріс көлемі
3	Өңірдің негізгі капиталына инвестициясының көлемі коэффициенті $K(НКИК)$, $КНКИК = \frac{НКИКө}{НКИКе}$	НКИКө – өңірдің негізгі капиталына инвестициясының көлемі НКИКе – елдің негізгі капиталына инвестициясының көлемі
4	Өңірдің бөлшек саудасының көлемі коэффициенті $K(БСК)$, $КБСК = \frac{БСКө}{БСКе}$	БСКө – өңірдің бөлшек сауда көлемі БСКе – елдің бөлшек сауда көлемі
5	Өңірдің экспорт көлемі коэффициенті $K(Э)$, $КЭ = \frac{Эө}{Эе}$	Эө – өңірдің экспорт көлемі Эе – елдің экспорт көлемі
6	Табысы минималды күнкөріс деңгейінен төмен өңір халқының пайыздық үлесінің коэффициенті $K(Хү)$, $КХү = \frac{Хүө}{Хүе}$	Хүө – табысы минималды күнкөріс деңгейінен төмен өңір халқының пайыздық үлесінің көрсеткіші Хүе – табысы минималды күнкөріс деңгейінен төмен ел халқының пайыздық үлесінің көрсеткіші
7	Өңірдің жұмыссыздық деңгейінің коэффициенті $K(Жд)$, $КЖд = \frac{Ждө}{Жде}$	Ждө – өңірдің жұмыссыздық деңгейі Жде – елдің жұмыссыздық деңгейі
8	Өңірдің орташа жалақысының коэффициенті $K(ож)$, $К(ож) = \frac{ОЖө}{ОЖе}$	ОЖө – өңірдің орташа жалақысы ОЖе – елдің орташа жалақысы
Ескерту – Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі дереккөзі негізінде авторлар құрастырған		

2-кесте – Қазақстан өңірлерінің экономикалық әлеуеті мен бәсекеге қабілеттілігінің интегралды бағалау көрсеткіштері

Қазақстан өңірлері	Көрсеткіштер								
	КЖӨӨ	КӨӨК	КНКИК	КБСК	КЭ	Кхү	Кжд	Кож	Қосындысы
Ақмола	0,032	0,038	0,036	0,023	0,01	1,11	1	0,93	3,179
Ақтөбе	0,042	0,059	0,053	0,052	0,035	0,66	0,98	0,86	2,741
Алматы	0,05	0,046	0,056	0,044	0,004	0,75	0,98	0,74	2,67
Атырау	0,11	0,19	0,27	0,026	0,33	0,57	1	3,19	5,686
Батыс Қазақстан	0,039	0,067	0,039	0,027	0,08	0,74	1,02	0,96	2,972
Жамбыл	0,027	0,019	0,029	0,028	0,002	1,09	1	1,36	3,555
Қарағанды	0,088	0,109	0,056	0,09	0,093	0,57	0,94	0,96	2,906
Қостанай	0,04	0,055	0,027	0,032	0,028	0,64	1	0,84	2,662
Қызылорда	0,02	0,024	0,024	0,027	0,003	1,09	1	0,74	2,928
Маңғыстау	0,04	0,08	0,052	0,023	0,034	1,08	1	1,23	3,539
Павлодар	0,044	0,078	0,04	0,037	0,016	0,74	0,98	1,03	2,965
Солтүстік Қазақстан	0,022	0,012	0,023	0,02	0,005	1,26	1,02	0,88	3,242
Түркістан	0,033	0,019	0,013	0,015	0,012	2,3	1,06	0,54	3,99
<i>Шығыс Қазақстан</i>	<i>0,067</i>	<i>0,089</i>	<i>0,059</i>	<i>0,092</i>	<i>0,06</i>	<i>1,22</i>	<i>1</i>	<i>0,95</i>	<i>3,537</i>
Нұр-Сұлтан қ.	0,11	0,044	0,09	0,12	0,11	0,28	0,94	1,47	3,164
Алматы қ.	0,19	0,04	0,08	0,29	0,022	0,83	1,06	1,43	3,944
Шымкент қ.	0,031	0,02	0,02	0,037	0,014	0,53	1,04	0,73	2,422
Ескерту – ҚР ҰЭМ Статистика комитетінің деректері негізінде авторлар құрастырған									

Жүргізілген есептеулерге сәйкес, 2020 жылы экономикалық әлеуеттің және оның бәсекелестік артықшылықтарының интегралдық индексі жоғары деңгейдегі көшбасшы өңірлер тобына Атырау (5,686), Түркістан (3,99), Алматы қаласы (3,944), Жамбыл (3,555), Маңғыстау (3,539), Шығыс Қазақстан (3,537), Солтүстік Қазақстан (3,242), Ақмола (3,179) облыстары, Нұр-Сұлтан қаласы (3,164) кірді. 2020 жылға жүргізілген бағалауға сәйкес Атырау облысы көшбасшы өңір болды, оның жетекші орны үлкен өндірістік әлеуетті қамтамасыз етеді. Екінші орынды – Түркістан облысы иеленді. Үшінші орында Алматы қаласы тұр. Көшбасшылар үштігінен кейін Жамбыл және Маңғыстау, Шығыс Қазақстан облыстары тұр.

Орташа көрсеткіштері бар өңірлер тобын мынадай облыстар құрайды: Солтүстік Қазақстан, Ақмола облыстары, Нұр-Сұлтан қаласы, Батыс Қазақстан, Павлодар, Қызылорда, Қарағанды облыстары.

Көрсеткіштері төмен өңірлер тобына нарықтық конъюнктураның жағымсыз салдарына тап болған Ақтөбе және Алматы, Қостанай

және Маңғыстау облыстары, Шымкент қаласы (<http://www.ranking.kz/>).

Жалпы, аймақтың экономикалық әлеуетін және оның бәсекелестік артықшылықтарын интегралды бағалау көрсеткіштері өте теңгерімді.

Шығыс Қазақстан облысының экономикалық дамуының жеке көрсеткіштерін талдауға келетін болсақ, өңірдің өндірістік әлеуеті – бұл жалпы өңірлік өнімді (ЖӨӨ) талдаумен байланысты көрсеткіштер:

- ЖӨӨ абсолюттік мөлшері (млн теңге) – бұл аймақтық деңгейдегі ҰШЖ-нің негізгі көрсеткіші, ол экономиканың барлық салаларының жалпы қосылған құндарының (ЖҚҚ) сомасы ретінде есептеледі. ЖҚҚ тауарларды, қызметтерді шығару мен аралық тұтынудың айырмасын білдіреді, яғни өндіріс процесінде толық түрлендірілген немесе тұтынылған тауарлар мен қызметтердің құны;

- бірқатар жылдардағы ЖАӨ серпіні (%);

- жан басына шаққандағы ЖАӨ (мың теңге/адам) және осы көрсеткішті орташа қазақстандық мәнмен салыстыру (%).

3-кесте – Жалпы өңірлік өнім

	2016 жыл	2017 жыл	2018 жыл	2019 жыл	2020 жыл
Жалпы өңірлік өнім, млн. теңге	2793900	3 174 812,8	3 589 332,8	4 024 968,4	4729033,9
<i>млн. АҚШ доллары</i>	<i>8 094,5</i>	<i>9 738,7</i>	<i>10 412,6</i>	<i>10 515,9</i>	<i>11451,8</i>
Нақты көлем индексі, %	102,2	102,0	104,9	105,4	100,6
Жан басына шаққандағы жалпы өңірлік өнім, мың теңге	2 006,0	2 289,5	2 598,8	2 929,2	3460,4
<i>мың АҚШ доллары</i>	<i>5,9</i>	<i>7,0</i>	<i>7,5</i>	<i>7,7</i>	<i>8,4</i>
Елдің ЖІӨ-дегі ЖӨӨ үлесі, %	6,0	5,8	5,8	5,79	6,5
Ескерту – Статистикалық ақпараттардың нәтижелері негізінде құрастырылған					

2020 жылғы Республиканың жалпы ішкі өніміндегі (ЖІӨ) облыстың үлесі 6,52%-ды құрайды (2020 жылы өңірлер арасындағы 5 көрсеткіш). ЖӨӨ көлемі 4,729 трлн. теңгені құрады, НКИ – 100,6%. Жан басына шаққандағы ЖӨӨ 3460,4 мың теңгені құрады, 2018 жылға қарағанда 29,6%-ға өсті (2018 жылы – 2598,8 мың теңге). Облыстың ЖӨӨ 2018 жылы – 3589,3 млрд. теңге, 2019 жылы – 4024,9 млрд. теңге, 2020 жылы – 4729,03 млрд. теңге (Шығыс Қазақстан облысының 2020 жылғы әлеуметтік-экономикалық паспорты).

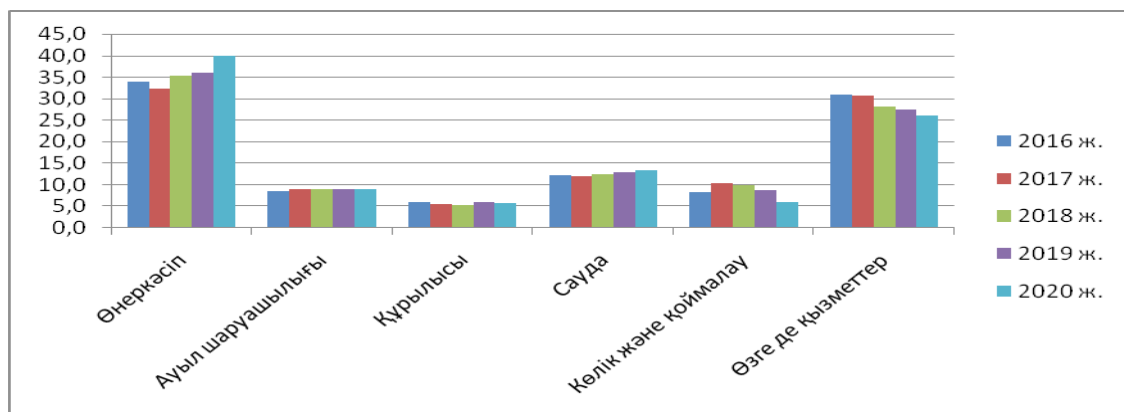
Шығыс Қазақстан – ҚР өнеркәсіптік өндірісі көшбасшыларының бірі. Экономиканың негізгі басым салалары – өнеркәсіп, машина жасау, энергетика, орман және аң шаруашылығы, ауыл шаруашылығы, туризм, құрылыс. Өнеркәсіп ішіндегі басым сала – түсті металлургия (<http://invest.e-vko.kz>).

Өнеркәсіп өнімін өндіру көлемі 3 жылда 26,3%-ға артып, 2,4 трлн. теңгеге жетті.

2020 жылы өнеркәсіп өндірісінің негізгі үлесін 241 ірі және орта кәсіпорын қамтамасыз етеді. Өңдеу өнеркәсібінің ең көп үлесі

Өскемен (облыстық көлемнің шамамен 70%), Семей – 11%, Риддер – 8%, Зырян ауданының – 3% шаруашылық жүргізуші субъектілеріне

тиесілі. Облыстың қалған аудандарына жалпы өңдеу өнеркәсібі өндірісінің жалпы облыстық көлемінің 8,3%-ы тиесілі.

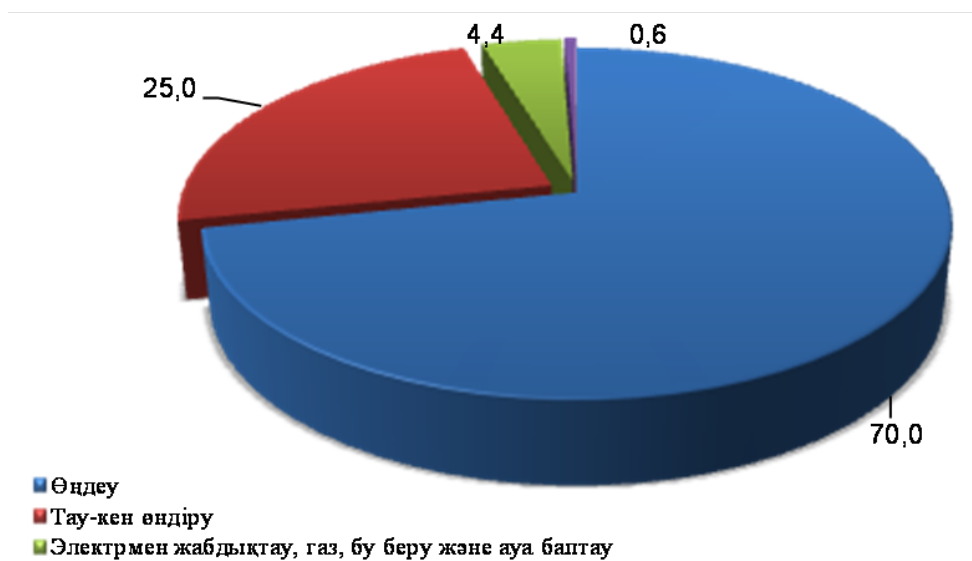
1-сурет – 2016-2020 жж. облыстың ЖӨӨ экономика салаларының үлес салмағы, %.
Ескерту – Статистикалық ақпараттардың нәтижелері негізінде құрастырылған

Облыста өңдеу өнеркәсібінің ірі кәсіпорындары шоғырланған: түсті металлургия, машина жасау, құрылыс индустриясы, ағаш өңдеу өнеркәсібі.

Өнеркәсіптік өндіріс құрылымында ең үлкен үлесті өңдеу өнеркәсібі – 70%, тау-кен өнеркәсібі – 25%, электрмен жабдықтау, газ, бу беру және ауа баптау – 4,4 %, сумен жабдықтау, кәріз жүйесі, қалдықтарды жинау мен бөлуді

бақылау – 0,6% құрайды. Тау-кен өнеркәсібі Өскемен, Риддер, Зырян қалаларында, Глубокое, Шемонаиха және Бородулиха аудандарында локализацияланған.

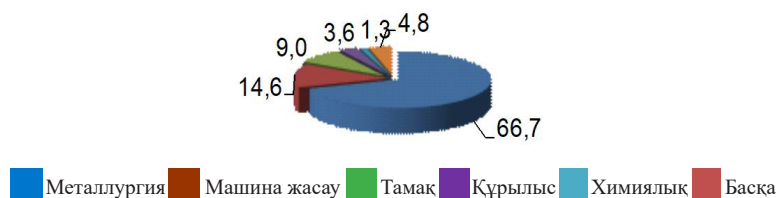
Тау-кен өндіру өнеркәсібінде және карьерлерді қазуда 600,0 млрд. теңгеге өнім өндірілді, НКИ – 102,9%. Өсім металл кенін өндірудің 2,3%-ға, өзге де пайдалы қазбаларды өндірудің 61,1%-ға ұлғаюы есебінен қамтамасыз етілді.

2-сурет – 2020 жылғы экономикалық қызмет түрлері бойынша өнеркәсіптік өндіріс құрылымы, %
Ескерту – Статистикалық ақпараттардың нәтижелері негізінде құрастырылған

Облыстың өнеркәсіп құрылымындағы негізгі үлесті өңдеуші сектор (70,0%) алады. Өңдеу өнеркәсібі өндірісінің көлемі 1680,2 млрд. теңгеге жетті, НКИ – 100,1%. Өңдеу

өнеркәсібіндегі өнеркәсіптік өндіріс көлемі бойынша облыс Қазақстан Республикасының өңірлері арасында екінші орын алады, үлес салмағы – 12,7%.

3-сурет – 2020 жылы өңдеу өнеркәсібінің құрылымы, %
Ескерту: Статистикалық ақпараттардың нәтижелері негізінде құрастырылған

Шығыс Қазақстан облысы өнеркәсібін әртараптандырудың төмен деңгейін сипаттайтын салалық бөліністегі өндіріс көлемінің құрылымы: металлургиялық өнеркәсіп – 66,7%, машина құрастыру – 14,6%, азық-түлік өнеркәсібі – 9%, құрылыс материалдарын өндіру – 3,6%, химия өнеркәсібі – 1,3%, басқа салалар – 4,8%.

Шығыс Қазақстан облысының экономикалық дамуының негізгі мәселесі өңдеу өнеркәсібі өнімінің үлес салмағының өсуі болып табылады. Экономика құрылымында өңдеуші өнеркәсіптегі өнімнің төмен бөлінісіне маманданған тау металлургиялық кешені салаларының басым болуы, облыста қосылған құнның төмен көлемін тудырады, өйткені тау металлургиялық кешенімен түсті металлургияның үлесіне өнеркәсіптік өндіріс көлемінің шамамен 50%-ы келеді.

Осы құрылымдық сәйкессіздіктердің салдарынан Шығыс Қазақстан облысының қалған өнеркәсіп салаларының көп бөлігінде қосылған құны жоғары емес, өзара бір-бірімен әлсіз байланысқан және ірі корпорациялармен кластерлік желілерге интеграцияланбаған өндірістер басым.

Өнеркәсіптегі негізгі мәселелер:

- 1) шикізат базасының сарқылуы;
- 2) негізгі өндірістік қорлар тозуының жоғары дәрежесі;
- 3) қоршаған ортаның ластануының жоғары дәрежесі;
- 4) технологиялық артта қалу;
- 5) өнімнің жоғары энергия, еңбек және материал сыйымдылығы;
- 6) шығарылатын өнімнің бәсекеге қабілеттілігінің төмендігі;
- 7) машина жасау және жеңіл өнеркәсіп өнімдерін ішкі тұтынудың шектеулі номенклатурасы мен төмен үлесі;

8) машина жасау кешені инфрақұрылымының жеткіліксіз дамуы (ғылыми-зерттеу институттары, конструкторлық бюролар, тәжірибелік-эксперименттік базалар, сынақ және техникалық бақылау орталықтары);

9) ағаш өңдеу өнеркәсібінде – төмен тауарлы және отындық сүректі кәдеге жарату жөніндегі өндірістердің болмауы, кедендік аумақта сыртқы экономикалық қызметке тыйым салу, барлық ағаш түрлерінің орман өнімдерін экспорттау және қайта экспорттау.

Қорытынды

Әлемдік экономиканың жаһандануы жағдайында Қазақстан экономикасы бірқатар мәселелерге тап болды. Ондағы басты мәселелер: шикізаттық бағытталу, әлемдік экономикамен интеграцияланудың әлсіздігі, ел ішіндегі әлсіз салааралық және аймақаралық экономикалық интеграция, ішкі нарықта тауарлар мен қызметтерге деген тұтыну сұранысының жоғары болмауы (шағын экономика), өндірістік және әлеуметтік инфрақұрылымның дамымауы, кәсіпорындардың жалпы техникалық және технологиялық артта қалуы және т.б.

Шығыс Қазақстан облысының экономикалық қызметін бағалау бөлімін қорытындылайтын болсақ, Шығыс Қазақстан облысы Қазақстандағы көшбасшылардың бірі болу үшін айтарлықтай бәсекелестік артықшылықтарға ие. Негізгі бәсекелестік артықшылықтарға мыналар жатады: тиімді географиялық орналасуы, тау-кен және металлургия өнеркәсібі үшін минералды шикізаттың едәуір қоры, металл өңдеу саласындағы айтарлықтай технологиялық әлеует, орман және энергетикалық ресурстар, жоғары білікті кадрлардың болуы.

Шығыс Қазақстан облысы қарқынды дамып келеді және халықтың әл-ауқатын арттыра отырып, экономиканың даму қарқынын арттыру үшін барлық алғышарттарға ие. Бұл ретте өңірдің бірегей орналасуы оның елдің саяси, қоғамдық және экономикалық қауіпсіздігін қамтамасыз етудегі ерекше рөлін айқындайды. Шығыс Қазақстан экспорттық түсімнің елеулі үлесін қамтамасыз ететін Ресей Федерациясымен, Қытай Халық Республикасымен байланыстырушы буын болып табылады. Өңірдің ресурстарын және ел дамуының әлеуметтік-экономикалық жағдайларын ескере отырып, бәсекеге қабілетті экономика құру және халықтың өмір сүру сапасының жоғары стандартын қамтамасыз ету облыстың экономикалық дамуының басымдығы болып табылады. Облыста ұзақ мерзімді дамуға және жалпыұлттық міндеттерді шешуге ықпал ететін бірқатар стратегиялық резервтер бар:

- өңірдің түсті металдарды өндіру мен терең өңдеудің, металлургия саласындағы технологияларды әзірлеу мен тәжірибелік пысықтаудың ірі орталығы ретіндегі рөлін күшейту;

- инвестициялық тартымдылыққа, ішкі және сыртқы нарықтардың сыйымдылығын ұлғайтуға, жаңа технологияларды енгізуге, шикізат секторынан дайын өнім өндіруге көшуге ықпал ететін жер қойнауын пайдалану сегментін кеңейту;

- азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету және экспорттық әлеуетті кеңейту үшін агро-өнеркәсіптік кешен сегментін дамыту, бірінші кезекте, Қытай нарығына;

- ішкі сұранысты қанағаттандыру және электр энергиясының тапшылығын болдырмау үшін қалпына келтірілетін энергия көздерін қолдану есебінен энергия қауіпсіздігін нығайту;

- туристік әлеует – ұзақ мерзімді перспективада Шығыс Қазақстанның инновациялық дамуының құрамдас бөлігі, ұлттық экономиканың экономикалық тиімді және экологиялық қауіпсіз саласы.

Осы резервтерді пайдалану жыл сайын жалпы аймақтық өнім көлемін орта есеппен 3-4%-ға арттыруға мүмкіндік береді.

Өңір өнеркәсібінде негізгі мәселелер: қайта бөлудің төмен деңгейі және металл бұйымдарының шағын номенклатурасы, геологиялық барлау жұмыстарына қаражат салудың жеткіліксіздігі, шетелдік ұқсас кәсіпорындармен салыстырғанда өнім өндірудің жоғары ресурс және энергия сыйымдылығы, еңбек өнімділігінің төмен деңгейі, технологиялық жабдықтың жоғары тозуы (70%-ға дейін), жұмыс істеп тұрған

өндірістік қуаттардың толық жүктелмеуі, негізгі қорларды баяу жаңарту, техникалық кадрларды даярлау сапасының төмендігі, өндірістерді жаңғырту және техникалық қайта жарақтандыру үшін кәсіпорындарда айналым қаражатының жеткіліксіздігі (Алимбаев, 2013).

Облыстың негізгі экспорттық тауарларына әлемдік бағалар конъюнктурасының нашарлауы, тау-кен металлургия кешені өнімдері экспортының шикізаттық бағдарының сақталуы, ішкі нарықтың салыстырмалы түрде аз көлемі өндіріс көлемін ұлғайтуды тежейтін факторлар болып табылады.

Базалық сала – түсті металлургия айтарлықтай даму әлеуетіне ие, оның үлесі облыстың өңдеуші өнеркәсібінің шамамен 50%-ын құрайды, сала тұтастай экспортқа бағдарланған болып табылады, алайда түсті металлургиядағы сыртқы нарыққа жеткізілімдердің басым бөлігін төмен бөліністер құрайды және одан әрі әртараптандыру мақсатында неғұрлым терең бөліністерге көшу жөніндегі міндет тұр.

Машина жасау импортты алмастыратын өндірістерді дамыту бойынша басты секторлардың бірі.

Өңірде жеңіл автомобильдерді, автобустар мен тракторларды құрастыру өндірісі орналасқан, олар үшін жинақтаушы бөлшектер мен тораптарды дайындау индустриялық-инновациялық даму мен инвестициялар тартудың басымдықтарының бірі болып табылады.

Аймақтағы ағаш қорларын локализациялау ағаш өңдеу саласын дамытуға мүмкіндік береді.

Облыс аумағының шамамен 2,03 млн. га немесе 7%-ы шырша, балқарағай, шырша, самырсын, көктерек және қайың сияқты тұқымдармен ұсынылған биік сабақты ормандар, мұнда Қазақстан сүрегінің 70%-ға жуығы шоғырланған.

Өңірдің энергетикалық мүмкіндіктерінің таусылмайтын әлеуеті бар. Жыл сайынғы (шамамен 9,4 млрд. кВт сағат) электр энергиясын өндіру көлемінің шамамен 69%-ы гидроэлектр станцияларына, ал қалғандары – жылу станцияларына тиесілі.

Сонымен бір мезгілде осы бағытта электр энергиясын өндірудің басқа да баламалы (жаңартылатын) көздерін (күн, жел) пайдалану жөніндегі жобаларды іске асыруға болады.

Ең бастысы экономиканың нақты секторында жаңа орта және жоғары технологиялық өндірістерді дамыту (Шығыс Қазақстан облысының аумағын дамытудың 2021-2025 жылдарға арналған бағдарламасы).

Өңірдің ЖӨӨ-нің 7-9%-на дейін аграрлық сектор есебінен қалыптасады. Сондықтан халық тұтынатын өнімдер өндірістерін дамыту, соның ішінде азық-түлік өндірісі, киім өндіру, тоқыма бұйымдарын өндіру, былғары және оған жататын өнімдерді өндіру қажет.

Әдебиеттер

- Myrdal O. Economic theory and under-developed regions. – Harper & Row, 1971. – 168 p.
- Hagerstrand T. Aspects of the Spatial Structure of Social Communication and the Diffusion of Information // Papers and Proceedings of the Regional Science Association, 1966. – vol. 16. – pp. 27-42.
- Friedmann J. Urbanisation, Planning and National Development. – London: Beverly Hills, 1973. – p. 351.
- Hoover E. The location of economic activity. – New York: McGraw-Hill, 1963. – 344 p.
- Perrou F. Economic space: theory and applications // scientific journal “Spatial Economics”. – 2007. – No. 2. pp. 77-93.
- Budville J. Problems of regional economic planning// Edinburgh: Edinburgh, USA, 1966. – 192 p.
- Lasuen A.S. R. On the poles of growth// Urban studies. – 1969. – No. 6. – pp.137-152.
- Pierre Potier. Axes of communication and economic development // Revue economique. – 1963. – Vol.14. – pp.58-132.
- Krugman P. Increasing returns and economic geography // Journal of political economy. – 1991. – vol. 99. – pp. 483-499.
- Keynes J. M. The general theory of employment, interest and money / John Maynard Keynes; translated from English. – М.: Бизнеском CJSC, 2013. – 408 p.
- Сатыбалдин А.А., Нурланова Н.К. Политика пространственного развития экономики Казахстана: Новые принципы, ключевые приоритеты и механизмы реализации: коллективная монография. – Алматы: Институт экономики Министерства образования и науки Республики Казахстан, 2017. – 484 с.
- Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі, Ұлттық статистика бюросы <https://stat.gov.kz/>.
- Ү.М. Сермағамбет, Г.С. Смагулова. Қазақстан өңірлерінің әлеуметтік-экономикалық дамуының теңсіздігін еңсеру жолдары/ Ү.М. Сермағамбет, Г.С. Смагулова// Журнал экономических исследований и делового администрирования. – 2021. – №4. – С. 91-101.
- Неравенство в Казахстане увеличивается, <http://www.ranking.kz/>
- Сайт управления экономики и бюджетного планирования Восточно-Казахстанской области. Социально-экономический паспорт Восточно-Казахстанской области за 2020 год, <https://www.gov.kz/memleket/entities/vko-ekonomika>.
- Инвестиционный портал Восточно-Казахстанской области. <http://invest.e-vko.kz>
- Алимбаев А., Притворова Т., Кенжебеков Н., Улыбышев Д., Гелашвили Н., Бектлеева Д., Пестунова Г., Джусупов Х., Жайлауов Е. Экономический потенциал Восточно-Казахстанской области в контексте перспектив размещения производительных сил и расселения населения на период до 2030 года. – ВКО: НИИ регионального развития при поддержке ПРООН, 2013. – 174 с.
- Шығыс Қазақстан облысының экономика және бюджеттік жоспарлау басқармасының сайты. Шығыс Қазақстан облысының аумағын дамытудың 2021-2025 жылдарға арналған бағдарламасы, <https://www.gov.kz/memleket/entities/vko-ekonomika>.
- Отчет о развитии малого и среднего предпринимательства в Казахстане за 1 полугодие 2020 года в разрезе регионов. <https://akmola.atameken.kz>.

References

- Alimbayev A.; Pritvorova T.; Kenzhebekova N.; Smybysheva D.; Gelashvili N.; Bektleeva D.; Pestunova G.; Dzhusupova X.; Zhailauova E. (2013) Jekonomicheskij potencial Vostochno-Kazahstanskoj oblasti v kontekste perspektiv razmeshhenija proizvoditel'nyh sil i rasselenija naselenija na period do 2030 goda., [The economic potential of the East Kazakhstan region in the context of the prospects for the deployment of productive forces and the resettlement of the population for the period up to 2030], – VKO: NII regional'nogo razvitija pri podderzhke PROON 174 s.
- Budville J. (1966) Problems of regional economic planning// Edinburgh: Edinburgh, USA, 192 p.
- Friedmann J. (1973) Urbanisation, Planning and National Development. London: Beverly Hills, p. 351.
- Investment portal of the East Kazakhstan region. <http://invest.e-vko.kz>
- Hagerstrand T. (1966) Aspects of the Spatial Structure of Social Communication and the Diffusion of Information. Papers and Proceedings of the Regional Science Association, vol. 16, pp. 27-42.
- Hoover E. (1963) The location of economic activity. – New York: McGraw-Hill, p. 344
- Keynes J. M. (2013) The general theory of employment, interest and money / John Maynard Keynes; translated from English – М.: Бизнеском CJSC, – 408 p.
- Krugman P. (1991) Increasing returns and economic geography. Journal of political economy, vol. 99, pp. 483-499.
- Lasuen A.S. R. (1969) On the poles of growth// Urban studies. – No. 6. – pp.137-152..
- Myrdal' G. (1971) Economic theory and under-developed regions. – Harper & Row, p. 168.
- Neravenstvo v Kazahstane uvelichivaetsya [insanity in Kazakhstan is increasing], <http://www.ranking.kz/>

Qazaqstan Respwblıkası Strategiyalıq josparlaw jäne reformalar agenttigi, Ulttıq statistika byurosı [Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan, National Bureau of Statistics] <https://stat.gov.kz/>. Otchet o razvitii malogo i srednego predprinimatel'stva v Kazahstane za 1 polugodie 2020 goda v razreze regionov, [Report on the development of small and medium-sized businesses in Kazakhstan for the 1st half of 2020 by region], <https://akmola.atameken.kz>.

Perrou F. (2007) Economic space: theory and applications // scientific journal "Spatial Economics". No. 2. pp. 77-93.

Pierre Potier. (1963) Axes of communication and economic development // Revue economique. – Vol.14. – pp.58-132.

Satybaldin A.A., Nurlanova N.K. (2017) Politika prostranstvennogo razvitiya ekonomiki Kazahstana: Novye printsipy, klyucheveye priority i mekhanizmy realizatsii / Kollektivnaya monografiya [Politics of Spatial Development of the Economy of Kazakhstan: New Principles, Key Priorities and Mechanisms of Implementation / Collective Monograph]. Almaty: Institut ekonomiki Ministerstva obrazovaniya i nauki Respubliki Kazahstan, 484 p.

Sajt upravleniya ekonomiki i byudzhethnogo planirovaniya Vostochno-Kazahstanskoj oblasti. Social'no-ekonomicheskij pasport Vostochno-Kazahstanskoj oblasti za 2020 god, [Socio-economic passport of the East Kazakhstan region for 2020], <https://www.gov.kz/memleket/entities/vko-ekonomika>

Ü.M. Sermağambet, G.S. Smagulova. Qazaqstan öñirleriniñ äleumettik-ekonomikalıq damuynyñ teñsizdigin eñseru joldary [Ways to overcome the inequality of socio-economic development of the regions of Kazakhstan] // Jurnal ekonomicheskikh issledovani i delovogo administrirovaniya. – 2021. – №4. – s. 91-101.